

Recensies en aankondigingen

Boekbesprekingen

Oscar Gelderblom, *Zuid-Nederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt (1578-1630)* (Hilversum: Verloren 2000) 350 pp. ISBN 90-6550-620-9

Oscar Gelderblom behandelt in zijn proefschrift een klassiek probleem uit de Nederlandse historiografie: wat was de bijdrage van de Zuid-Nederlandse ondernemers aan de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt rond 1600? Hij heeft hiertoe – voor het eerst sinds Van Dillen – systematisch onderzoek gedaan in de primaire bronnen. Het is begrijpelijk en verdedigbaar dat hij zich daarbij heeft beperkt tot Amsterdam. Weliswaar is het juist te spreken over de Hollandse stapelmarkt of zelfs over het Nederlandse handelsstelsel, maar ontegenzeggelijk lag het commercieel zwaartepunt van de Republiek in Amsterdam, en uitbreiding van het onderzoek tot andere belangrijke Nederlandse steden zou de vlotte voltooiing van het boek in de weg hebben gestaan. Gelderblom legt de basis voor zijn betoog door – als eerste – een collectieve biografie te schrijven van de Zuid-Nederlandse kooplieden die zich in Amsterdam vestigden. Deze prosopografische analyse is zeer op zijn plaats. Immers: als je de invloed van een groep wilt kennen, zul je moeten weten wat de kenmerken van die groep zijn. Gelderblom concludeert dat er tussen 1578 en 1630 5.000 kooplieden – hij verantwoordt dit begrip uitvoerig – kort of lang in Amsterdam actief waren, en dat zich daaronder 852 kooplieden van Zuid-Nederlandse afkomst bevonden. Rond 1609 bereikte de groep Zuid-Nederlanders zijn grootste omvang, zowel absoluut, met 450 leden, als relatief, met 30 procent van de totale populatie Amsterdamse kooplieden.

Gelderblom heeft een bewonderenswaardige inspanning geleverd. Het verzamelen van alle prosopografische gegevens is een enorm werk geweest. Zonder daaraan iets af te doen moet ook hier worden opgemerkt dat hij kon uitgaan van een basisbestand dat bijeen was gebracht door Niek Al en Clé Lesger, en dat hij gebruik kon maken van een door Gerrit Bloothoofd geschreven computerprogramma. Niet veel collega's zijn zo onbaatzuchtig en Gelderblom geeft hen de eer die hen toekomt. In zekere zin is dit boek aldus het resultaat van een gezamenlijke inspanning. In de prosopografie ligt altijd het risico op de loer dat je met veel werk relatief weinig materiaal in handen krijgt. Dat is ook in dit geval zo. Woekerend met schaarse gegevens concludeert Gelderblom in essentie dat de meeste Zuid-Nederlandse kooplieden die naar Amsterdam kwamen, jong waren en welgesteld, maar niet zeer vermogend, en dat hun commerciële activiteiten niet wezenlijk verschilden van die van de kooplieden van Noord-Nederlandse afkomst. Zij waren op de Amsterdamse stapelmarkt in de minderheid en hun positie was er bescheiden. Weliswaar kwamen er enkele tientallen leden van de Antwerpse koopliedenelite naar Amsterdam, maar die stonden meestal nog aan het begin van hun internationale loopbaan. Gelder-

blom heeft de prosopografische gegevens aangevuld met het verhaal van drie generaties van de uit het Zuiden afkomstige koopmansfamilie Thijs. Compositorisch is dit een goede greep. Het maakt het boek leesbaarder en geeft de collectieve biografie perspectief. De Thijsen waren bovendien doorsnee kooplieden. Hun verhaal versterkt het beeld dat uit de prosopografie opdoemt.

Wat was nu de bijdrage van de Zuid-Nederlandse ondernemers aan de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt? Gelderblom beantwoordt deze hoofdvraag slechts impliciet. De Zuiderlingen hebben bijgedragen zoals ook de kooplieden van Noord-Nederlandse afkomst dat deden. Maar de Noorderlingen waren talrijker, ouder en rijker en legden daardoor meer gewicht in de schaal. Gelderblom is niet heel duidelijk over de criteria die hij hanteert bij het bepalen van de bijdrage van de Zuidelijken, maar kennelijk gaat het om hun aandeel in de handelsomzet en in de ontwikkeling van nieuwe markten (pp. 26-28, 33-35). Deze criteria zijn plausibel genoeg, maar de manier waarop Gelderblom ze toepast, is, opnieuw, weinig helder. In hoofdstuk 4, paragraaf 4, 'Nieuwe producten en nieuwe markten', de sleutelparagraaf, betoogt hij dat op sommige markten overwegend Zuid-Nederlandse en op andere markten overwegend Noord-Nederlandse kooplieden actief waren. Bovendien betraden beide groepen – al dan niet gezamenlijk – nieuwe markten, zoals de Aziatische. De teneur is dat er niet zoveel verschil tussen beide was en dat de Zuiderlingen niet vernieuwender waren dan de Noorderlingen. Weliswaar domineerden Zuiderlingen de overzeese handel op Italië, maar zij sloten andere kooplieden niet buiten (p. 154). En weliswaar monopoliseerden Zuiderlingen de handel op Rusland, maar dat was een uitzondering (p. 156).

Gelderblom overtuigt mij hiermee niet. Mij komt het voor dat op grond van de beschikbare gegevens ook andere conclusies kunnen worden getrokken. De bijdrage van de relatief kleine, jonge en weinig vermogende groep Zuiderlingen zou wel eens groter geweest kunnen zijn dan Gelderblom meent. Zuid-Nederlandse kooplieden waren traditioneel overwegend op andere markten actief dan Noord-Nederlandse. Degenen onder hen die naar het Noorden kwamen, brachten de kennis van die markten en de relaties die zij op die markten hadden, mee – en daarmee nieuwe handelsbetrekkingen. Zij mochten dan overwegend jong zijn en niet over grote financiële vermogens beschikken, er is veel voor te zeggen dat kennis en relaties van meer commercieel nut zijn dan vermogen en leeftijd. Daarbij komt dat er ook een kern van gezeten Zuidelijke ondernemers naar Amsterdam kwam. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat zij hun positie in de internationale handel niet achterlieten. Natuurlijk waren ook de Noorderlingen niet achterlijk. Maar het lijkt geen twijfel dat voor elk commercieel centrum de komst van honderden nieuwkomers met aanvullende kennis en relaties en daarenboven de komst van twee of drie dozijn toonaangevende internationale ondernemers een geweldige stimulans betekent. De kracht van het Nederlandse handelstelsel lag in het begin van de zeventiende eeuw in de internationale tussenhandel die alle markten van Europa en de rest van de wereld met elkaar verbond. Het lijkt mij dat de Zuiderlingen een aantal essentiële markten – bijvoorbeeld de Italiaanse en de Russische – aan dat stelsel hebben bijgedragen. Gelderblom onderschat de betekenis daarvan.

Heeft Gelderblom dus onzin opgeschreven? Natuurlijk niet. Hij heeft aan een belangrijk debat een waardevolle empirische bijdrage geleverd en het een wezenlijke impuls gegeven. De door hem gestelde vraag blijft intrigeren. Welke functie hebben de ondernemers van Zuid-Nederlandse afkomst gehad in de ontwikkeling van het Nederlandse handelstelsel rond 1600? Dankzij Gelderblom – en zijn dataleveranciers – hebben wij nu veel beter zicht op de groep waarom het gaat en is het analytisch raamwerk verfijnd.

Jan Willem Veluwenkamp

José de Kruif, *Liefhebbers en gewoontelezers. Leescultuur in Den Haag in de achttiende eeuw* (Zutphen: Walburg Pers 1999). 360 pp.

Dit boek is een geslaagd voorbeeld van een combinatie van economische, sociale en boekgeschiedenis. De Kruif heeft in deze studie 822 boedelinventarissen uit het achttiende-eeuwse Haagse notarieel archief bestudeerd, op zoek naar boeken. Achtergrond van de keuze voor deze eeuw is dat het aanbod van boeken tussen 1750 en 1800 groter en gevarieerder werd. Sommige boekhistorici hebben op basis hiervan een 'leesrevolutie' verondersteld: niet alleen nieuwe genres en meer boeken, maar ook nieuwe lezers in deze spannende tijd. Op grond van het boedelonderzoek, aangevuld met gegevens uit klantenboeken van boekhandel Van Cleef (betreffende de periode 1739-1772), komt De Kruif tot de conclusie dat, zo er al sprake was van een toename van boeken in het bezit van de erflaters, die toch eerder in de eerste, dan in de tweede eeuwheft plaatsvond. Dat is volgens de auteur ook wel verklaarbaar: de economie van de Republiek floreerde alerminst, dus waarom zou de koopkracht zich zo gunstig ontwikkelen dat dit resulteerde in een toename van de vraag naar boeken en uiteindelijk ook in een groei van het aantal boeken in nalatenschappen? Het verrassende aan deze studie is dat de auteur een begrip uit de macro-economie hanteert om te verklaren dat het titelaanbod groeide, terwijl er qua afzetmarkt sprake was van een malaise. Zij gebruikt de theorie van de levenscyclus, die voorspelt dat wanneer de markt verzadigd raakt en er geen innovaties plaatsvinden, de concurrentie toeneemt en elke ondernemer door productiedifferentiatie tracht zich staande te houden. Dit is precies wat volgens De Kruif gebeurde in de achttiende-eeuwse Haagse boekenwereld. Een te grote concentratie op het boek als cultuurdrager en te weinig op het boek als handelswaar is er volgens haar de oorzaak van dat boekhistorici tot nu toe te weinig oog hebben gehad voor dit aspect van de boekenmarkt.

De analyse van de boekenmarkt wordt voorafgegaan door inleidende hoofdstukken, waarin met name wordt ingegaan op de bronnen. Omdat er een aselechte steekproef is genomen uit de notariële protocollen, komen er automatisch veel inventarissen van rijke mensen in het bestand en weinig van arme. Dat moet worden vertaald naar de 'totale bevolking', een niet geringe klus. Het is plezierig dat De Kruif de niet-statistisch onderlegde lezer veilig door allerlei redeneringen omtrent representativiteit en steekproefgrootte loodst. Diverse statistische uitweidingen zijn in bijlagen opgenomen. Toch is niet te vermijden dat dit gedeelte van het boek zelden meeslepend proza oplevert. Dat komt ook omdat de auteur uitvoerig ingaat op alle voor- en nadelen die aan de bronnen kleven. Daartegen kan natuurlijk niemand bezwaar hebben en de redeneringen zijn helder en zorgvuldig geformuleerd. Desondanks blijven er vragen open. Hoe representatief waren de erflaters die pro Deo begraven werden en van wie een inventaris in het archief is te vinden? Dit probleem wordt wel even aangestipt op pagina 101, maar het zal toch over het algemeen zo zijn dat de allerarmsten de minste kans hadden om in het notarieel archief terecht te komen, tenzij er iets speciaals aan de hand was. Het boekenbezit (of het ontbreken ervan) van de pro Deo groep die wél voorkomt in de notariële protocollen, omrekenen naar de totale pro Deo groep is dan wel wat riskant, lijkt me.

Vanzelfsprekend biedt het boek ook een sociaal portret van de boekenbezitters. Ze waren er in soorten en maten: kleine boekbezitters met alleen een bijbel en een psalmboek in huis, bezitters van hetzelfde type boeken maar dan met een kalender of almanak erbij, erflaters met een uitgebreide collectie die alleen bestond uit religieuze boeken, en dan ten slotte de lievelingen van de boekhandelaren: degenen die zowel een grote, als een gevarieerde boekencollectie bezaten. Naast deze globale categorieën worden in dit hoofdstuk ook allerlei behartenswaardige opmerkingen gemaakt over subcategorieën (zowel van boeken als van boekenbezitters) en ontwikkelingen in de tijd. Vrouwen bleken bijvoorbeeld een veel grotere voorkeur te hebben voor stichtelijke lectuur dan voor romans, een gegeven dat in tegenspraak is met wat de tijdgenoten dachten. Interessant is ook dat

binnen de categorie religieuze lectuur een verschuiving plaatsvond: de bijbels en psalmboeken werden relatief minder belangrijk ten gunste van de prekenbundels. En het aandeel van religieuze lectuur in totaal liep relatief terug ten gunste van de moderne genres. Om tot deze conclusies te komen wordt ook hier gebruik gemaakt van statistische technieken, in dit geval clusteranalyse. Ook in dit gedeelte is de auteur in staat om op heldere en duidelijk wijze de lezer voortdurend de grenzen van de cijfers die uit de berekeningen komen te laten zien. Zeker is dat een immense hoeveelheid werk ten grondslag ligt aan deze conclusies, zelfs zoveel dat je je afvraagt of het de moeite waard is om te trachten alle boeken die opgesomd worden, te identificeren: hier ging het om ruim 11.000 titels! De opmerking dat ongeveer 2900 ervan niet te vinden waren en dat het zoeken ernaar op een gegeven moment is gestaakt, doet veel onderzoeksleed vermoeden.

Het laatste hoofdstuk brengt de boeken zelf dichterbij. Nu niet meer wie welk genre las, maar welke boeken de 'top tien' van de achttiende eeuw haalden. Jacob Cats en Flavius Josephus bleken over de gehele achttiende eeuw gezien de meest genoemde schrijvers te zijn terwijl eind achttiende eeuw prekenbundels van een aantal predikanten een uitzonderlijke populariteit genoten. De groten van de Verlichting waren daarentegen zelden te vinden bij de Haagse boekenbezitters.

Alles bij elkaar geven de uitkomsten van dit gedegen onderzoek geen aanleiding tot het veronderstellen van een (laat) achttiende-eeuwse leesrevolutie op vaderlandse bodem. Toch denk ik dat het aantal lezers wel kan zijn toegenomen, via het voor gezamenlijke rekening kopen van boeken door het snel groeiende aantal leesgezelschappen. Die ontwikkeling laat echter geen sporen na in de nalatenschappen, en de klantenboeken van Van Cleef houden wat te vroeg op om deze uitbreiding van het leespubliek te traceren. Door het leggen van een groter accent op de commerciële kant van het boekbedrijf, door een nieuwe en prikkelende verklaring te geven voor de differentiatie van het titelaanbod en door het gebruik van geavanceerde statistische technieken, geeft De Kruif een belangrijke impuls aan boekhistorische discussies. Bovendien zal de vele informatie uit haar boek voor andere onderzoekers nuttig zijn.

Boudien de Vries